

KOSTEL

Pojav hrvaškega lingvonima in etnonima v Kostelu ima **enake glavne poteze kot v Beli krajini, pa vendar tudi lastne specifičnosti**, zaradi katerih ga obravnavamo posebej. Kostel niti ni naravni podaljšek Bele krajine, saj je od nje ločen geografsko, poleg tega pa se je med njiju vgnездil še jugovzhodni rob kočevskega nemškega jezikovnega otoka. Tudi zgodovina obeh obkolpskih pokrajin se je močno razlikovala. Kranjska deželna meja se je namreč pri Kostelu ustalila na Kolpi znatno prej kot pri belokranjskem prostoru²⁹⁵ in Kostel je poleg tega že v srednjem veku mejil neposredno na politično Hrvaško.²⁹⁶ Ta se je Bele krajine nasprotno zgolj dotikala na njenem skrajnem jugozahodnem robu, sicer pa je čezkolpski prostor belokranjske sosesčine sodil v srednjeveško Slavonijo, enako kot do preloma med 12. in 13. stoletjem tudi sama Bela krajina. Tako so bili Kostelci med prebivalci obravnavanih štirih pokrajin prvi v fizičnem stiku s pravimi Hrvati, tistimi onstran Kolpe, ki so živeli v politični Hrvaški in so se ne glede na jezikovne značilnosti najbrž že zgodaj sami naslavljali kot Hrvati, svoj jezik pa imenovali hrvaški.

Postavlja se vprašanje, koliko je stoletna neposredna sosesčina vplivala na identiteto Kostelcev že pred letom 1526, preden se je politična Hrvaška znašla v skupnem dinastičnem okviru s Kranjsko. Kostelci, ki jih je od drugih Kranjcev ločil kočevski naselitveni otok, so namreč po nemški kolonizaciji Kočevske v 14. stoletju

²⁹⁵ Prim. Hauptmann, *Nastanek in razvoj*, str. 49 sl.

²⁹⁶ Budak, *Hrvatska i Slavonija*, s. p., zemljevid Hrvatske zemlje i obrambeni sustav u doba Matije Korvina (oko 1480.).

postali nekakšen žep med Kočevsko in Kolpo, stisnjeni med nemško govoreče Kočevjarje in jezikovno sorodno prebivalstvo sosednjega čezkolpskega hrvaškega prostora. Sklepati je mogoče, da jim je predvsem politična meja na Kolpi preprečevala identifikacijo s sosedi na Hrvaškem, s katerimi so – najbrž že tedaj, vsekakor pa pozneje, po obsežnih migracijah – tako rekoč delili skupno narečje.²⁹⁷ Kostelsko narečje, ki sega na zahodu vse do Babnega Polja,²⁹⁸ danes precej neopazno prehaja v hrvaško goransko narečje, tako da je govor na levem bregu Kolpe praviloma enak sosednjemu govoru v Gorskem kotarju.²⁹⁹

Tako gotovo ni naključje, da je hrvaški etnonim izpričan v Kostelu že konec 16. stoletja, skoraj pol stoletja prej kot v Beli krajini (1643). Ob prvi pojavitvi leta 1598 ga lahko razumemo tudi kot lingvonim; omenjen je namreč kot razlikovalna oznaka Kostelcev od sosednjih Kočevjarjev. Kot bomo videli, je nadaljevanje kostelske hrvaške zgodbe potekalo zelo podobno kot v Beli krajini, le da je glede na majhnost pokrajine slabše dokumentirano. Valvasor tudi Kostel skupaj z Belo krajino prišteva k »Hrvaški«, jezik in nošo Kostelcev pa označuje kot hrvaška. V prvi polovici 18. stoletja najdemo potrditev hrvaške identitete pri kostelskih intelektualcih, nakar hrvaško ime peša in ugasne približno sočasno kot pri Belokranjcih.

Vprašanja hrvaškosti Kostelcev kljub vsemu ni odpiral nihče, čeprav je preteklost Kostela dobro raziskana³⁰⁰ in ni mogoče trditi, da bi o rabi lingvonima hrvaški in etnonima Hrvat na tem koščku Kranjske vedeli doslej veliko manj kot za Belo krajino. Celo nasprotno, saj smo vseskozi poznali Valvasorjeve opise,³⁰¹ lapidarni podatek iz leta 1598, da živijo v kostelski župniji Hrvati, pa je znan že od leta 1892, ko ga je, sicer brez komentarja ali razlage, objavil A. Koblar.³⁰²

Za izhodišče si oglejmo, v kakšnem kontekstu je nastala prva omemba Kostelcev kot Hrvatov in katera vprašanja se ob tem odpirajo. Ribniški župnik in arhidiakon Andrej Šteker je leta 1598 poročal patriarhu v Videm o svoji vizitaciji župnij, ki so bile pod patronatom deželnega kneza nadvojvode Ferdinanda. Nekatere je označil tudi po jeziku župljanov: kot kočevarski župniji Kočevje (*in illis Gotscheuiensiter loquuntur*) in Mozelj (*illa est Gotscheuiensis*), kot nekočevarski pa obkolpski župniji

²⁹⁷ O jezikovnem razvoju v Gorskem kotarju v srednjem veku in po migracijah, katerih sestavni del je bilo močno priseljevanje Slovencev, gl. zlasti Lončarić, *Hrvatsko-slovenski jezični odnosi*, str. 263.

²⁹⁸ Logar - Rigler, *Karta slovenskih narečij*; prim. *Slovenija. Karta slovenskih narečij*. – O značilnostih kostelskega narečja gl. Ramovš, *Historična gramatika*, str. 142–144.

²⁹⁹ Lončarić, *Hrvatsko-slovenski jezični odnosi*, str. 262–264.

³⁰⁰ Prim. zlasti Južnič, *Zgodovina Kostela*; Žagar-Jagrov, *Kostel*.

³⁰¹ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 147, 215, 217.

³⁰² Koblar, *Drobtinice*, str. 44.

Poljane (*non est Gotsheuiensis*) in Kostel, pri kateri je posebej poudaril, da leži na turški meji (*in finibus Turcarum*) in da v njej živijo Hrvati (!) (*non est Gotsheuiorum, sed Croatarum*). Čeprav je v nadaljevanju govoril o Hrvatih, živečih takoj onstran Kolpe, in o njihovi cerkveni navezanosti na Kostel, se omenjena navedba *Croatarum* – kot nasprotje *Gotsheuiorum* – nanaša na prebivalstvo Kostela na kranjski strani Kolpe, ki ga je vizitator torej prav tako imel za hrvaško.³⁰³ Njegova trditev o Kostelcih kot Hrvatih je zagotovo temeljila na izjavah župljanov in župnika Jerneja Fabra (Kovača), in ne zgolj na vizitatorjevi osebni presoji. Slednje posredno potrjuje že primerjava s sosednjo poljansko župnijo na skrajnem jugozahodnem robu Bele krajine. O tej župniji je namreč Šteker zapisal le, da ni kočevarska, ne pa tudi, kdo tam živi oziroma kateri jezik govorijo Poljanci. Ti se – kot gre razumeti – tedaj še niso, drugače kakor pozneje, istovetili s Hrvati ali vsaj ne v tolikšni meri kot Kostelci.

Omemba Hrvatov v Koblarjevem zelo kratkem povzetku Štekerjevega vizitacijskega poročila³⁰⁴ je žal iztrgana iz konteksta in je zato pozneje doživela tudi nerodne interpretacije. F. Pokorn jo je pomensko spremenil z dodanim členkom *že* in s sklicevanjem na priseljene Uskoke: »Trdi dalje [župnik Faber], da prebivajo že Hrvati v župniji (Uskoki že od l. 1531).«³⁰⁵ Prihod uskoških naseljencev v 16. stoletju, po ugotovitvah S. Južniča večinoma hrvaških katolikov,³⁰⁶ je v Kostelu sicer povzročil precejšnje etnične spremembe, ni pa bil edini in najverjetneje tudi ne poglavitni razlog za identificiranje Kostelcev s Hrvati.

Glede na znana dejstva o občutnih demografskih premikih zaradi turških prodiranj se najprej seveda zastavlja vprašanje, ali bi hrvaški priseljenci v 16. stoletju lahko postali večinsko prebivalstvo Kostela, kar bi na široko odprlo vrata uveljavitvi hrvaškega etnonima in lingvonima. Neposredni prenos hrvaškega imena na novo naseljitveno območje je vsekakor mogoč, drugače kot pri priseljencih v Beli krajini, ki so bili etnično, jezikovno in konfesionalno zelo heterogeni. Toda po Južničevih ugotovitvah – na podlagi kostelskih priimkov, izpričanih v obdobju med koncem

³⁰³ AAU, ACAU, busta 774, A parte imperii, Carniola Inferiore, Arcidiaconato di Reiffniz 1498–1750, fol. 74–76’.

³⁰⁴ A. Koblar (Drobtinice, str. 44) je vsebino dokumenta povzel precej površno, pri čemer je napačno celo ime prosilca: »L. 1598 župnik Jernej Faber (Kovač) prosi, da bi smel blagosloviti cerkveno sv. Petra, na novo sezidano na oni strani Kulpe, in zraven nje pokopališče, ki bi se rabilo ob času povodni. Trdi dalje, da v fari stanujejo Hrvatje.«

³⁰⁵ NŠAL, NŠAL 572, Zapuščina Franc Pokorn, šk. 375, Fara pri Kočevju, pola B. – S. Južnič je Pokornovo interpretacijo pretvoril v »poročilo o Kostelu in uskokih«, prošnjo za posvetitev pokopališča onstran Kolpe pa povezal z Valvasorjevo trditvijo, »da so bili Uskoki precej neredni pri pokopavanju svojih rajnih« (Južnič, *Zgodovina Kostela*, str. 22).

³⁰⁶ Južnič, *Zgodovina Kostela*, str. 102.

15. in začetkom 18. stoletja –, »novi uskoški element ni presegal polovice kostelskega prebivalstva«. Priseljevanje je potekalo v več valovih in mogoče je domnevati, da so novi prebivalci prihajali tudi iz različnih smeri.³⁰⁷ Ne nazadnje se je pri Kostelcih ohranila prvotna narečna osnova, saj kostelsko narečje komaj zaznavno prehaja v goransko narečje onstran Kolpe, ki ga jezikoslovci prištevajo v kajkavsko narečno skupino hrvaškega jezika.³⁰⁸

Za razumevanje »hrvaškosti« Kostelcev konec 16. stoletja je poleg ugotovitev o migracijah dragoceno nadaljevanje Štekerjevega vizitacijskega poročila iz leta 1598, v katerem so opisane razmere na drugem bregu Kolpe in ki ga je Koblar vsebinsko močno okrnil. Šteker je namreč slišal, da so čežkolpski kraji nekoč spadali pod senjsko škofijo, nato pa so zaradi Turkov [martolozov], ki so prišli vse do Kolpe, ostali brez dušnega pastirja. V zadregi, na koga naj se obrnejo, so se pred mnogo leti zaradi bližine podredili kostelski župniji in tako pokopavajo v Kostelu tudi svoje mrtve. Ker pa reka pogosto tako močno naraste, da pogrebci ne morejo čeznjo, so si Hrvati (*Croatae*) na drugi strani, nedaleč od Kostela, zgradili cerkvico s pokopališčem, ki jo želijo posvetiti sv. Petru. Arhidiakon Šteker je o tem enkrat že pisal patriarhu, zdaj pa ga prosi, da bi smel cerkvico posvetiti.³⁰⁹

Na dlani je torej, da so Kostelci in bližnji Hrvati onstran Kolpe postali v 16. stoletju začasno župljani iste, kostelske župnije. Kostel se je s tem znašel v zelo specifičnem cerkvenoupravnem položaju. Njegova župnija je po sili razmer, čeravno neformalno, vključevala mejni ozemlji v dveh deželah, Kranjski in Hrvaški, ter v dveh škofijah, oglejski in senjski. Še več, leta 1601, tri leta po omenjeni Štekerjevi vizitaciji, sporoča novi ribniški župnik in arhidiakon Luka Knafelj naslednji ne nepomembni podatek. Ob omenjenem župniku Fabru, ki naj bi bil luteran, je v Kostelu deloval njegov pobožni pomočnik Ivan Španić, doma iz Ilirika (*Joannes Spanitsb Illyricus*),³¹⁰ skratka hrvaški duhovnik in bržkone glagoljaš.

Čežkolpsko prebivalstvo, ki je samo sebe imelo za Hrvate, se najverjetneje ni nikjer drugje vzdolž reke **tako neposredno zlilo s prebivalci na kranjski strani Kolpe** kot prav v Kostelu. Zelo veliko sta k temu pripomogli sorodni narečji, za

³⁰⁷ Prav tam.

³⁰⁸ Lončarić, Hrvatsko-slovenski jezični odnosi, str. 262–264.

³⁰⁹ AAU, ACAU, busta 774, A parte imperii, Carniola Inferiore, Arcidiaconato di Reiffniz 1498–1750, fol. 74–74'. – Cerkvica sv. Petra je vsekakor cerkev sv. Petra in Pavla v vasi Kocijani, od začetka 19. stoletja župnijska cerkev župnije Podstene (prim. Južnič, *Zgodovina Kostela*, str. 19; Kremenčić, Kapelice i križevi, str. 174).

³¹⁰ AAU, ACAU, busta 774, A parte imperii, Carniola Inferiore, Arcidiaconato di Reiffniz 1498–1750, fol. 132'. – Kratko o tem tudi Koblar, Drobtinice, str. 44.

kateri sicer ne vemo natanko, v kolikšni meri sta se izoblikovali šele kot produkt poznejšega sobivanja in mešanja prebivalstva. Glede na geografsko odrezanost Kostelcev od drugih Kranjcev, od katerih jih je ločeval kočevski jezikovni otok, ter glede na fizično in jezikovno bližino s Hrvati je tem razumljiveje, da so se poistovetili s slednjimi in od njih prevzeli tudi lingvonim in etnonim.

Pri tem je lahko imelo določeno vlogo hrvaško plemstvo, čeprav v ključnem obdobju 16. in 17. stoletja, drugače kot v Beli krajini, tu ni bilo zemljiški gospod. V dvajsetih letih 16. stoletja, ko je Hrvaška prišla pod Habsburžane, so si kot zastavni imetniki habsburškega deželnoknežjega gospodstva Kostel sicer naglo sledile tri hrvaške rodbine – Frankopani, Zrinski in Tadjolovići –, toda že od tridesetih let je bilo gospostvo v zastavi Langenmantlov, poznejših baronov, ki so ga leta 1620 tudi kupili in obdržali skoraj do konca 17. stoletja.³¹¹ Ne gre pa prezreti pomenljivega dejstva, da je čezkolpska sosesčina, Gorski kotar, pripadala dvema zelo pomembnima hrvaškima rodbinama, vplivnima nosilcema hrvaške nadpokrajinske ideje: do leta 1577 Frankopanom in nato slabo stoletje Zrinskim, tja do njihovega padca in razlastitve leta 1670.³¹² In končno so izšli iz hrvaškega prostora tudi baroni Androcha, ki so postali lastniki Kostela leta 1694 in ga obdržali vse do tridesetih let 19. stoletja.³¹³

Vsekakor so imeli pri oblikovanju identitete prebivalstva tudi tukaj večjo vlogo duhovniki kakor plemstvo. Drugače kot za Belo krajino lahko za Kostel z gotovostjo trdimo, da tu delujoči duhovniki niso v tolikšni meri izvirali iz domačega prebivalstva, zdi pa se, da je na Kostelskem službovalo več hrvaških duhovnikov kot v belokranjskih župnijah. V tukajšnji edini župniji, kostelski, vključeni v ribniški arhidiakoniat in pod deželnoknežjim patronatom – tega so si prilaščali tudi lastniki gospostva Kostel, sicer odvetniki župnije –,³¹⁴ so duhovniki domačini izpričani šele v 18. stoletju, a je treba upoštevati slabšo dokumentiranost zgodnejših obdobij. V tem stoletju so iz Kostela potrjeno izvirali štirje: dva župnika in dva kaplana.³¹⁵ Od hrvaških duhovnikov srečamo do konca 18. stoletja poleg omenjenega duhovnega

³¹¹ Smole, *Graščine*, str. 235; Južnič, *Zgodovina Kostela*, str. 65.

³¹² Kruhek, *Od doseljenja Hrvata*, str. 48–56; prim. Budak, *Hrvatska i Slavonija*, s. p., zemljevid Vlastelinstva u Hrvatskoj i Slavoniji (druga polovica XVI. st.).

³¹³ Južnič, *Zgodovina Kostela*, str. 189–192.

³¹⁴ Höfler, *Gradivo*, str. 136, 175–176.

³¹⁵ NŠAL, NŠAL 572, Zapuščina Franc Pokorn, šk. 375, Fara pri Kočevju, pole A–F; Pokorn, *Šematizem duhovnikov*, str. 179. – Župnika domačina sta bila Pavel Franc Klapše (župnik 1720–1731), ki ga Pokorn pomotoma imenuje Franc Karel, ter dolgoletni dušni pastir Lovro Rački (v letih 1771–1815). Klapše (1688–1772), zadnjih 40 let župnik v Tomaju, je sicer znan kot slovenski nabožni pisatelj (Lukman, *Klapše Pavel Franc*, str. 458).

pomočnika Španića iz Ilirika (1601) še tri druge, od tega dva glagoljaša,³¹⁶ ter več duhovnikov iz sosednjih hrvaških župnij, ki so v Kostelu občasno priskočili na pomoč.³¹⁷ Posebej gre opozoriti na kostelskega kaplana Grgurja Knežića, glagoljaša,³¹⁸ ki je leta 1719 začel voditi krstno matično knjigo v »domačem jeziku« namesto v latinščini.³¹⁹ To njegovo dejanje vsekakor kaže na zgledovanje po utečenem hrvaškem pismenstvu, ki je, kot smo videli, vplivalo na pisno izražanje v lastnem idiomu tudi pri Belokranjcih. Prav Knežićevi zapis svetne narave v hrvaščini iz leta 1732 je za zdaj v Kostelu tudi edino pričevanje o nastajanju hrvaške pisane besede za domače okolje,³²⁰ medtem ko célo stoletje starejše hrvaško pisno potrdilo kostelskega gosposčinskega upravitelja (1630) zadeva njegove pravne posle na Hrvaškem.³²¹

Kostel in Belo krajino poleg tega povezujejo ugotovitve o krajih šolanja domačinov, ki so postali duhovniki. Glede na dolgotrajno odsotnost enih in drugih v ordinarcijskih zapisnikih domače škofije – oglejskega patriarhata lahko sklepamo, da so bili posvečeni na Hrvaškem in da so se tam tudi šolali. Pričevanja o šolanju so pozna,

³¹⁶ Potrjeno sta bila glagoljaša Gašper Herandt (župnijski vikar v letih 1679–1681) in Grgur Knežić (kaplan vsaj od 1707 in še leta 1732), tretji Hrvat pa Nikolaj Andrej Benaglia (župnik v letih 1759–1768), doma iz bližnjega Čabra v senjski škofiji. NŠAL, NŠAL 572, Zapuščina Franc Pokorn, šk. 375, Fara pri Kočevju, pole A–F; o Knežiću natančneje Južnič, *Zgodovina Kostela*, str. 237–238.

³¹⁷ NŠAL, NŠAL 572, Zapuščina Franc Pokorn, šk. 375, Fara pri Kočevju, pola F.

³¹⁸ Kranjski deželni vicedom leta 1721 omenja Knežića brez imena, zgolj kot »ein Illirischer Priester«, ki ne zna latinsko in mašuje »in Illirischer Sprach« (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 6, I/4, lit. C XVI–2/3, pag. 940, 941, s. d., po 8. 5. 1721). Lastnik kostelskega gospostva Franc Adam baron Androcha ga v pismu kranjskemu vicedomu leta 1732, prav tako brez navedbe imena, imenuje »disen Crabatischen Idiota« in »disen Crabaten« (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 5, I/4, lit. C XIII–2/10, pag. 499, 22. 11. 1732). Prim. Smole, *Vicedomski urad*, str. 119, 129; Južnič, *Zgodovina Kostela*, str. 237.

³¹⁹ V prvi ohranjeni kostelski krstni matici za obdobje 1702–1719 je v domačem jeziku zadnjih štirinajst vpisov krstov, od 17. oktobra do 29. decembra 1719 (izvirnik krstne matice hrani župnijski urad Fara pri Kočevju, digitalne posnetke pa Nadškofijski arhiv Ljubljana). Ker so naslednje krstne knjige vse do leta 1766 izgubljene, ne vemo, kdaj so se kostelski duhovniki vrnili k latinščini. Avtor omenjenih zapisov se je podpisoval različno, kot Gregor in kot Grgur (*Gergur*). O jeziku Knežićevih zapisov govori S. Južnič kot o »domačem jeziku« (Južnič, *Kostelska prisega*, str. 175), a pozneje pravi, da je jezik »očitno hrvaški s kostelskimi primesmi ob imenovanju krajev in ljudi« (Južnič, *Zgodovina Kostela*, str. 237). Dejansko se je Knežić trudil približati svoj idiom kostelščini, saj je, denimo, pisal *botri*.

³²⁰ Poleg Knežićevega poročila iz leta 1732, ki govori o žitnih zalogah in ima vsaj v besedju več slovenskih oziroma lokalnih potez, je ohranjeno tudi njemu namenjeno nedatirano hrvaško pismo (ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 5, I/4, lit. C XIII–2/3, pag. 467–468, s. d.; 2/9, pag. 495–496, 18. 11. 1732; prim. Smole, *Vicedomski urad*, str. 117, 118; prim. Južnič, *Zgodovina Kostela*, str. 237, 238).

³²¹ Arhiv HAZU, Acta Croatica, DC VII–103, 8. 11. 1630.

vsa šele iz 18. stoletja. Naša predvidevanja v celoti potrjuje šematizem ljubljanske nadškofije iz leta 1788. Na tleh nadškofije, ki je malo prej znatno povečala obseg, je tedaj delovalo šest duhovnikov iz Kostela, starih med 40 in 66 let, od tega dva v kostelski župniji, in sicer njen župnik in kaplan. Razen enega, ki je študiral v Gradcu in na Dunaju, so se vsi šolali v Zagrebu (dva v celoti in trije deloma), eden od njih pa najprej tudi v Varaždinu. Poleg tega ne gre prezreti, da sta bila tako kostelski župnik kot kaplan posvečena na mizni naslov hrvaške plemiške rodbine.³²² Enega Kostelca najdemo tudi v Barletovi zbirki slovenskih duhovnikov, delujočih v zagrebški škofiji; najprej se je šolal v Požegi in nazadnje v Zagrebu ter tam leta 1760 prejel mašniško posvečenje.³²³

Kostelci se torej vsaj še v sedemdesetih letih 18. stoletja kažejo kot močno navezani na zagrebški kajkavski kulturno-jezikovni krog, pri čemer lahko sklepamo, da je bil Zagreb njihovo prevladujoče izobraževalno središče tudi pozneje, sicer pa vsaj že od prve polovice 17. stoletja dalje. Podatkov o tem nimamo, a je pomenljivo, da je med letoma 1776 in 1850 izpričanih na zagrebški gimnaziji in filozofskih tečajih akademije kar deset slušateljev iz poznejšega političnega okraja Kočevje, od tega devet pred letom 1828, kar ta okraj po zastopanosti uvršča precej visoko.³²⁴ Predvidevati je mogoče, da so bili med njimi tudi Kostelci, če niso sploh prevladovali. Nasprotno pa v treh stoletjih med letoma 1600 in 1900 ne srečamo nikogar iz Kostela na ljubljanski jezuitski gimnaziji, kar je kljub pomanjkljivim navedbam o krajevnem izvoru tamkajšnjih študentov vendarle več kot pomenljivo. Tudi na novomeški frančiškanski gimnaziji sta prvih sto let njenega obstoja (1746–1845) izpričana vsega dva kostelska absolventa, prvi leta 1800 in drugi 1840.³²⁵

Vrnimo se k pričevanjem o hrvaškem lingvonimu in etnonimu. Drugače kot za Belo krajino nimamo poročil o tem, kako je prebivalstvo Kostela imenovalo samo sebe in svoj jezik v 16. stoletju, preden jih viri naslavljajo s Hrvati. O tedanjih jezikovnih razmerah in identiteti Kostelcev ne pove nič novega podatek, da se v urbarju kostelskega gospostva iz leta 1570 omenjajo podložniki s Kočevskega in Hrvaškega (*vom Gotscheuerischen oder Crabbatischen*),³²⁶ saj gre zgolj za geografski, ne za etnič-

³²² Pokorn, *Šematizem duhovnikov*, str. 92, 174, 179, 186, 224.

³²³ Barle, *Slovenski duhovniki*, str. 125. – Gre za Andreja Mihelčiča, ki se je po Barletu rodil leta 1733; letnica rojstva zaradi uničene krstne matice ni preverljiva. Ob mašniškem posvečenju v Zagrebu je naveden brez krajevnega izvora (NAZ, *Protocola Varia – Zapisnici različni*, knj. Protokoli Br. 9b, *Varia* (knjiga ređenika 1752–1830), pag. 60).

³²⁴ Lisac, *Slovenci zagrebški dijaki* (1965), str. 251; isti, *Slovenci zagrebški dijaki* (1974), str. 173; prim. op. 221.

³²⁵ Črnivec (ur.), *Ljubljanski klasiki*, str. 49–572; Dodič, *Absolventi*, str. 397–417.

³²⁶ ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 83, 1/48, lit. G XVI–3, urbar gospostva Kostel 1570, s. p., Khasstzeninß.

ni ali jezikovni opredelitvi. Samopercepcija Kostelcev kot Hrvatov in politična Hrvaška onstran Kolpe, kjer so za razliko od njih živeli »pravi« Hrvati, sta bili seveda vseskozi dve ločeni stvari, kot smo videli že pri obravnavi Belokranjcev.

Tako kot za Belo krajino je poglavitni narativni vir o hrvaškosti Kostelcev Valvasorjeva *Slava vojvodine Kranjske* (1689). Kostel je peti in edini nebelokranjski kraj oziroma območje, ki ga je Valvasor enkrat prav tako prištel k »Hrvaški« tostran Kolpe, in sicer takrat, ko je pri opisu gradu in gospostva Pobrežje zapisal: »Pobrežje, Vinica, Kostel [!], Črnomelj, Metlika in sploh vsi kraji povsod tod okoli, kot jih kaže risba Kolpe, imajo hrvaški jezik, nošo, običaje in navade, zato imajo tudi ime Hrvaška skupno s pravo, dejansko Hrvaško, na katero mejijo deloma neposredno, deloma pa jih od nje ločuje Kolpa«. ³²⁷ Valvasor glede hrvaškega značaja Kostelcev ne dopušča dvoma. Pri obravnavi kostelskega gradu in trga se namreč eden od podnaslovov glasi: »Tukajšnji hrvaški jezik in noša« (*Krabatische Sprach und Tracht allhie*), še povednejša pa je sicer kratka vsebina zadevajočega odstavka: »Ker se takoj onstran Kolpe začenja prava Hrvaška, sta v teh krajih že v navadi hrvaška noša in jezik« (*Weil gleich jenseit des Kulp=Stroms das rechte Croatien anhebt, geht diser Orten die Krabatische Tracht und Sprache schon im Schwange*). ³²⁸

Valvasorju pritrjuje nekoliko mlajši »nevtralni« vir, katerega teža je tem večja, ker gre za pričevanje Kostelcev samih. Leta 1721 so starejši župljani pred komisijo kranjskega vicedoma povedali, da ni kostelska župnija, odkar pomnijo, nikoli imela »cesarskega« župnika, kot prvi razlog za to pa so navedli, da sta tukajšnja noša in jezik hrvaška (*ist daselbsten die tracht vnd sprache kroatisch*). ³²⁹ Kranjski deželni vicedom je tedaj ustoličil domačina Pavla Franca Klapšeta, rojenega nedaleč od Kostela, o katerem je prejšnje leto poročal cesarju, da je »popolnoma večč tamkajšnjega jezika, ki je napol kranjski in napol hrvaški« (*derselbstigen Landsprache die halb Crainerisch vnd halb Croatisch gar voll khundig*). ³³⁰

»Nevtralni« viri enako kot pri Beli krajini pričajo tudi o tem, da so se izobraženi Kostelci šteli za Hrvate, čeravno ne vsi. Tovrstna pričevanja so sicer precej manj številna in mlajšega nastanka, a ne smemo pozabiti, da je dal mali Kostel seveda znatno manj izobražencev kot Bela krajina. V univerzitetnih matrikah, drugih šolskih evidencah in škofijskih ordinacijskih zapisnikih je Kostelcev tako rekoč le za vzorec, pri čemer se kateri bržčas skriva še med Kranjci, Kočevci ali Hrvati, na-

³²⁷ Valvasor, *Die Ehre XI*, str. 147.

³²⁸ Prav tam, str. 215, 217.

³²⁹ ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 6, I/4, lit. C XVI–2/3, pag. 940, s. d., po 8. 5. 1721; prim. Smole, *Vicedomski urad*, str. 128.

³³⁰ Prav tam, šk. 5, I/4, lit. C XIII–1/9, pag. 53, 20. 2. 1720.

Kolpa in kraji ob njej na Valvasorjevem bakrorezu iz leta 1689 (Valvasor, Die Ehre III, med str. 304 in 305)

vedenimi brez kraja izvora. Pri osebah, opredeljenih po Kostelu, tako vse do dvajsetih let 18. stoletja naletimo zgolj na dve širši, nadkrajevni identitetni oznaki, ki se vrhu tega obe nanašata na isto osebo, Matijo Fabra (Kovača), sina kostelskega župnika Jerneja, čigar izvora ne poznamo.³³¹ Leta 1609 je Matija ob prejemu subdiakonata v oglejskih ordinacijskih zapisnikih označen kot Kranjec (*ex pago Castel Carniolus*),³³² ob njegovem diakonskem posvečenju isto leto v Gornjem Gradu pa je Kostel postavljen na Kočevsko (*ex Castel Hozheviae*).³³³ Fabrov starejši rojak Anton

³³¹ O sorodstvenem razmerju med Jernejem in Matijo Fabrom piše F. Pokorn (NŠAL, NŠAL 572, Zapuščina Franc Pokorn, šk. 375, Fara pri Kočevju, pola B). Ribniški arhidiakon Luka Knafelj leta 1601 poroča, da živi Jernej Faber v konkubinatu in ima dva otroka (AAU, ACAU, busta 774, A parte imperii, Carniola Inferiore, Arcidiaconato di Reiffniz 1498–1750, fol. 132').

³³² AAU, ACAU, busta 630, Ordinazioni sacre 1600–1665, fol. 7'.

³³³ NŠAL, ŠAL/Škofjski Protokoli, fasc. 1, 1577–1611, pag. 269. – Ob mašniškem posvečenju leta

Štefanič se leta 1592, ko so ga v Vidmu posvetili v duhovnika, imenuje samo po Kostelu (*de Costel*),³³⁴ enako kot tudi leta 1607 Faber in njegov soimenjak Janez (najbrž mlajši brat) v graški univerzitetni matriki (*a Costel*).³³⁵ Poleg tega sta oba Fabra vse do leta 1780 sploh edina Kostelca, kot takšna izpričana v univerzitetnih matrikah. Potrditev o istovetenju kostelskih izobražencev s Hrvati najdemo tudi zato šele v prvi polovici 18. stoletja, potem ko se Kostelci po dolgi prekinitvi spet pojavijo v oglejskih ordinacijskih zapisnikih v Vidmu. Od treh sta se dva identificirala s Hrvati oziroma Hrvaško, medtem ko je tretji opredeljen kot Kranjec.³³⁶ Prvi, Jernej Gregorič, je leta 1722 označen kot *Castelliensis in Croatia*.³³⁷ Zelo zanimivo variantnost srečamo pri drugem, Matiji Kajfežu: leta 1734 so ga ob izpraševanju za subdiakona vpisali kot Kostelca s hrvaške meje (*Costelensis in confinibus Croatiae*), naslednje leto ob aprobaciji za subdiakona in diakona je označen kot Kostelec in Hrvat (*Costelensis, Croatus*), nato pa so ga pri subdiakonskem posvečenju povezali s Hrvaško (*ex Croatia*).³³⁸ Oba primera umestitve Kostela na Hrvaško potrjujeta Valvasorjevo geografsko opredelitev »kranjske Hrvaške«, ki je po njegovem obsegala poleg Bele krajine tudi Kostel. Zadnji iz trojice kostelskih klerikov, izpričanih v prvi polovici 18. stoletja v Vidmu, je leta 1735 označen kot Kranjec (*Carniolus, Costelensis*).³³⁹ Čeravno je tovrstnih pričevanj tudi pozneje malo, opazimo pri izobraženih Kostelcih, tako kot pri Belokranjcih, pešanje hrvaške samoidentifikacije.

1610 v Ljubljani je Faber naveden brez krajevnega izvora, zgolj kot 25-letnik iz oglejske škofije (prav tam, pag. 303). Prim. NŠAL, NŠAL 572, Zapuščina Franc Pokorn, šk. 383, Franc Pokorn, Ordinacijski zapisnik 1577–1824, s. p.

³³⁴ AAU, ACAU, busta 629, Ordinazioni sacre 1547–1599, fol. 28'.

³³⁵ Andritsch, *Die Matrikeln*, Bd. I, M 1607/18, M 1607/98.

³³⁶ Vsi trije priimki – Gregorič, Kajfež in Marinič – so tipični za Kostel (Župnijski urad Fara pri Kočevju, krstna matična knjiga 1702–1719, digitalni posnetki v NŠAL) in jih ne srečamo na širšem območju istoimenskega kraja Kostela pri Pregradi v Hrvaškem Zagorju (prim. Putanec - Šimunović (ur.), *Leksik prezimena*, str. 202, 275, 397–398).

³³⁷ AAU, ACAU, busta 772, A parte imperii, Ordinazioni, collazioni, facultà, concessioni etc., s. p. – Gregorič se je moral roditi pred letom 1702, ko se začenja prva ohranjena kostelska krstna matica (gl. prejšnjo opombo).

³³⁸ AAU, ACAU, busta 637, Ordinazioni sacre 1721–1734, s. p., december 1734; busta 638, Ordinazioni sacre 1735–1745, s. p., 20. 2. 1735, 19. 6. 1735. – Matija Kajfež iz Potoka je bil krščen 26. februarja 1710 (Župnijski urad Fara pri Kočevju, krstna matična knjiga 1702–1719, digitalni posnetki v NŠAL). – Kot kaže, ni izviral iz Kostela Jakob Kajfež, čigar izvor je leta 1734 ob sočasni aprobaciji z Matijo naveden kot *in confinibus Croatiae*, v kostelski krstni matici pa njegovega krsta ni najti; glede na priimek je moral biti doma iz Bele krajine.

³³⁹ AAU, ACAU, busta 638, Ordinazioni sacre 1735–1745, s. p. – Pavel Marinič iz Slavskega Laza je bil krščen 24. januarja 1707 (Župnijski urad Fara pri Kočevju, R 1702–1719, digitalni posnetki v NŠAL).

Od štirih, ki so bili v prvih letih po ukinitvi patriarhata (1751) posvečeni v klerike v Gorici, sta dva označena samo kot Kostelca in dva, oba leta 1754, hkrati še kot Kranjca (*Carniolus*).³⁴⁰ Vendar je zanimivo, da se je Martin Maverč, prvi ugotovljeni graški študent po obeh Fabrih z začetka 17. stoletja, še leta 1780 opredelil kot Dalmatinec (*Dalmata Kostalensis*).³⁴¹ Kot smo videli, je bila tedaj takšna akademska oznaka značilna za izobražence iz senjsko-modruške škofije, na katero je Kostel neposredno mejil. Tako je leta 1771 označen kot Dalmatinec Maverčev starejši študijski kolega iz sosednjega Broda na Kolpi, s kranjske strani reke pa leta 1778 študent iz Dragatuša v Beli krajini.³⁴²

O hrvaškosti Kostelcev srečujemo po tem času le še skromne sledove. Breckerfeld je o njej okoli leta 1790, enako kot pri belokranjskih krajih, pisal manj decidirano kakor sto let pred njim Valvasor. Pri opisu Kostela je omenil zgolj veliko podobnost Kostelcev s Hrvati – v jeziku, noši in navadah (*Sprach, Tracht und Sitte hat mit der kroatischen Lebensart viele Aehnlichkeit*).³⁴³ kar je po njem povzel Hoff (1808).³⁴⁴ Tudi v »nevtralnih« poročilih o Kostelu opazimo do prve četrtine 19. stoletja odmik od nekdanjega istovetenja kostelščine s hrvaščino, neposredno izpričanega iz ust Kostelcev leta 1721. V sto let mlajših virih je hrvaška komponenta občutno manj izrazita. Tako je kočevski dekan leta 1815 predlagal za novega župnika domačina, ki »povsem pozna tamkajšnji okoliš in jezik« (*der dortigen Gegend und Sprache vollkommen kundig*).³⁴⁵ Pet let zatem, leta 1820, pa je v poročilu ljubljanskega škofijskega ordinariata zapisano, da ima kostelska župnija »lastno narečje, pomešano s kočevarskim in hrvaškim« (*eine eigene mit dem gottscheerischen und kroatischen Dialekte vermischte Mundart*).³⁴⁶ Šlo je torej za enak proces kot pri Beli krajini, kjer je po letu 1800 zaslediti v virih le še navedbe o jezikovni bližini, istovetenje s hrvaščino in Hrvati pa povsem izginje. Razlogi za vrnitev Kostelcev v »predhrvaško stanje« so bili enaki ali vsaj zelo podobni kot pri Belokranjcih.

³⁴⁰ Volčjak, *Ordinacijska protokola. I. del*, str. 45, 46, 120, 158, 165, 166.

³⁴¹ UBG, Ms-58-2, fol. 30. – Zaradi vrzeli v kostelskih krstnih maticah med letoma 1719 in 1766 ni znano, kdaj in kje natanko se je Martin Maverč rodil. Njegov priimek je sicer tipično kostelski (prim. krstno matico 1702–1719).

³⁴² Gl. op. 84 in 85.

³⁴³ ARS, AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 123, Topografija Kranjske I, pag. 239.

³⁴⁴ Hoff, *Historisch-statistisch-topographisches Gemaelde*, str. 111.

³⁴⁵ NŠAL, NŠAL 10, ŠAL/Ž, fasc. 73, Fara pri Kočevju 1794–1852, 1815, 12. 2. 1815.

³⁴⁶ Prav tam, 1820, 2. 5. 1820. – Škofijski konzistorij piše v istem času, leta 1819, o jeziku kostelske lokalije Banjaloka (ustanovljene 1792) kot o »lastnem narečju«, ki da ga kandidat za lokalista obvlada: *den bej Banjaloka üblichen eigenen Mundart besitzt* (prav tam, fasc. 5, Banjaloka 1795–1917, 1816–1819, 23. 5. 1819).

Za zdaj ostaja neodgovorjeno vprašanje, ali sta hrvaški lingvonim in etnonim kdaj zajela tudi redko naseljene kraje ob zgornji Kolpi, zlasti Osilniško dolino. Kozler (1853) je namreč to območje v celoti prikazal kot neslovensko, medtem ko je bila sama Osilnica po Czoernigu (1855) slovenska eksklava med kočevskim jezikovnim otokom in »srbohrvaškim dialektom« na Hrvaškem, meja »srbohrvaškega dialekta« pa naj bi prestopila hrvaško-kranjsko mejo pri Grintovcu vzhodno od Osilnice (1857).³⁴⁷ Vsekakor bi bilo mogoče, da je Valvasor mislil tudi na to obmejno ozemlje, ko je »Hrvaško« znotraj Kranjske opisal kot: »sploh vsi kraji povsod tod okoli, kot jih kaže risba Kolpe«. ³⁴⁸ Čeravno se kartografska upodobitev, na katero se je skliceval, končuje že malo nad Kostelom, ji ne nazadnje tudi na drugi strani, pri Metliki, manjka celoten tok Kolpe po kranjsko-hrvaški meji vzhodno od Rosalnic.³⁴⁹ Ker zahodno od Kostela ni bilo nobenega gradu, se je Valvasor zgornjega toka Kolpe in doline Čabranke zgolj dotaknil.³⁵⁰ Osilničanov prav tako ne najdemo v obravnavanih virih, iz katerih smo črpali podatke o belokranjskih in kostelskih izobražencih. Nobenega oprijemljivega podatka o percepciji lokalnega govora in identiteti prebivalstva niso navrgli niti uporabljeni cerkveni viri. Še več, kolikor je znano, niso tu v 17. in 18. stoletju delovali ne domači osilniški in ne hrvaški duhovniki.³⁵¹ In če upoštevamo, da je današnje hrvaško ozemlje ob Čabranki prvotno pripadalo Kranjski in da so si ga prilastili šele Zrinski ter na njem v 17. stoletju kolonizirali slovensko prebivalstvo,³⁵² so bile razmere tam vendarle precej drugačne od tistih v Kostelu in njegovi hrvaški sosesčini, pogoji za razširitev hrvaškega imena na kranjsko stran pa manj ugodni.

³⁴⁷ Kozler, *Zemljovid slovenske dežele*; isti, *Kratek slovenski zemljopis*, str. XX. – Czoernig, *Ethnographische Karte*; opis jezikovne meje v: isti, *Ethnographie*, str. 55; prim. Zajc, *Kje se slovensko neha*, str. 101, 106.

³⁴⁸ Valvasor, *Die Ebre XI*, str. 147.

³⁴⁹ Bakrorez »Der Culpstram in Crain« v: isti, *Die Ebre III*, med stranema 304 in 305.

³⁵⁰ Osilnico našteva med župnijami Srednje Kranjske (Valvasor, *Die Ebre II*, str. 212) in župniji namenja kratek opis (isti, *Die Ebre VIII*, str. 785).

³⁵¹ Prim. NŠAL, NŠAL 10, ŠAL/Ž, fasc. 232, Osilnica 1799–1919; NŠAL, NŠAL 572, Zapuščina Franc Pokorn, šk. 378, Osilnica.

³⁵² Prim. Kebe, *Loška dolina*, str. 523–528; Kruhek, *Od doseljenja Hrvata*, str. 53.